

CONTINUÏTAT DEL GASCÓ «ALAVETZ»
A L'ALT ARAGÓ I A LA ZONA FRONTERERA
CATALANO-ARAGONESA: «ALAVEZ»
I «ALAVEGADA»

En qualsevol modalitat lingüística, des de les anomenades «llengües de cultura» fins a les varietats més locals, desusades o desprestigiades, la paraula corresponent al concepte “aleshores” és una eina de gran utilitat, jo diria que pràcticament imprescindible, ja sigui amb valor «deíctic-temporal» (en aquell temps o ocasió) o amb valor «consecutiu-illatiu» (en aquest cas).¹ Aquesta utilitat es pot comprovar de manera particular en els relats que responen a un tipus de llengua col·loquial/conversacional, on “aleshores” serveix com a element de referència temporal o com a «mot-comodí».

Per això, és prou sorprenent l'escassa atenció que dediquen a aquest concepte els atlas lingüístics que cobreixen totalment o parcial l'àmbit català i/o aragonès.² I crec que “aleshores” tampoc no rep l'atenció que es mereixeria en les monografies dialectals que

1. Vegeu, per exemple, les definicions que donen de *llavors* i *entonces* el DCVB i el DRAE, respectivament: segons el DCVB (s.v. *llavors*): «adv. Aleshores; en aquell moment (sentit temporal); en aquest cas (sentit consecutiu); després, a més (sentit additiu)...». Segons el DRAE (s.v. *entonces*): «adv. t.: en aquel tiempo u ocasión; adv. m.: en tal caso, siendo así...».

2. Em refereixo a l'ALEANR d'Alvar, a l'ALC de Griera, a l'ALDC de Badia-Veny (inconclús) i també a altres atlas que cobreixen parcialment la zona nord del domini lingüístic català: el clàssic ALF de Gilliéron (amb cinc localitats rosselloneses) i l'ALPO de Guitier. Per a d'altres dades i comentaris sobre aquests atlas, cf. J. VENY, *Introducció a la dialectologia catalana* (Barcelona 1986), pàgs. 72-131 («Mètode geogràfic») i especialment 73-77. En tot cas, el que vull destacar aquí és que cap d'aquestes obres no inclou en els seus qüestionaris el concepte “aleshores”.

durant aquest segle s'han fet sobre zones o localitats de l'Alt Aragó i de la faixa fronterera entre el català i l'aragonès que, com és prou sabut, s'allarga, paral·lela al Principat, de nord a sud per la província d'Oscà.³

Per això els propòsits del meu treball són essencialment els següents:

a) Aportar una sèrie de dades i localitzacions inèdites sobre el concepte «aleshores» en la zona oriental del Pirineu aragonès i en la zona de transició entre el català i l'aragonès (fins a la fita meridional de Tamarit de Llitera o una mica més avall).⁴

b) Aprofitar les dades (prou escasses, com ja he dit) que ofereixen les monografies dialectals i altres fonts escrites de diversos tipus (contes, poesies, etc.).

c) I, resumidament, comentar i interpretar totes aquestes dades en conjunt (tant les que he pogut aportar jo com les obtingudes d'altres fonts).

* * *

1. Però, en primer lloc, hauríem de fer una revisió de la situació del concepte «aleshores» a la Romània: són diversos els «filons» lèxics de què es nodreixen les llengües romàniques; dos d'aquests s'adapten a la coneguda distribució en àrees laterals vs. centrals (relacionades respectivament amb una fase cronològica més antiga i una de més recent) que Matteo Bartoli va proposar amb diversos exemples ja fa temps;⁵ és a dir:

—Una fase més arcaica, relacionada amb el llatí TUNC⁶ que,

3. Em referiré, en aquest treball, a diverses d'aquestes monografies dialectals.

4. Per a la llarga sèrie de monografies relacionades amb la frontera lingüística i publicades durant aquest segle (Saroïhandy, Griera, Menéndez Pidal, Alvar...), cf. les revisions sumàries de J. M. NADAL i M. PRATS, *Història de la llengua catalana* (Barcelona 1982) I, pàgs. 242-250 i del mateix M. ALVAR, *El dialecto aragonés* (Madrid 1953), pàgs. 134-141.

5. MATTEO BARTOLI, *Saggi di linguistica spaziale* (Torino 1945).

6. Per a la formació de TUNC en llatí (a partir de *TOM-CE/*TUNCE), cf. les precisions d'ERNOUT-MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine* (Paris 1932), s.v. TUM.

amb lleugeres variants sempre prefixades, es troba a les àrees laterals de la Romània: d'una banda, el castellà *entonces*, que suposa un llatí vulgar *INTUNCE (amb l'addició d'una -s adverbial analògica -cf. DCECH) i el galaico-portuguès *entón/entião*, procedent d'INTUNC (amb la terminació -c pròpia del llatí clàssic —cf. també el DCECH, s.v. *entonces*), i, d'una altra banda, el romanès *atunci*, que es remunta a una base *AD-TUNCE.⁷

—Una altra fase, més recent, constituïda per la forma perifràstica (AD) ILLA(S) HORA(S), també amb algunes variants, que ha ocupat gran part de la zona central de la Romània. Aquesta perífrasi (que vindria a ser «en aquella hora / moment / ocasió») ha originat, entre d'altres, les formes de l'it. *allora*, del fr. *alors*, de l'occ. *alara* i del cat. *aleshores / llavors*.⁸

Així, doncs, als costats de la zona dialectal que ara ens ocupa (l'Alt Aragó oriental i la zona fronterera catalano-aragonesa) s'hi troben els tipus castellà (*entonces*) i català (*aleshores / llavors*), sobre els quals voldria fer encara algunes observacions:

—*Entonces* s'ha presentat en diverses variants a través de la història de la llengua castellana (cf. DCECH, s.v.), variants que han afectat principalment la forma del primitiu prefix (*en-/es-*) i de la terminació, sobretot per canvis analògics. Així mateix en català s'observa una notable varietat dialectal de les formes procedents

7. Cf. A. CIORANESCU, *Diccionario etimológico rumano* (La Laguna 1958-63); aquest autor proposa per a l'*atunci* romanès una base etimològica *AD TUNC CE i, a més, assenyalava una sèrie de variants continuadores d'aquesta base llatina en diversos dialectes del romanès. És sorprenent, d'altra banda, que J. COROMINAS en el DCECH (s.v. *entonces*) no hagi tingut en compte l'existència actual d'*atunci* a l'àrea oriental de la Romània; com a mínim, això és el que sembla deduir-se de la seva afirmació: «...Fuera del español y el portugués, los demás romances han perdido el uso de TUNC, por lo menos en su valor temporal...».

8. Sembla que té també aquest origen la forma *allora* de l'alt-aragonès d'Echo, forma que registren en aquesta zona d'Osca, entre d'altres, F. NAGORE, *Gramàtica de la lengua aragonesa* (Zaragoza 1979), pàgs. 151-152 i R. ANDOLZ, *Diccionario aragonés* (Zaragoza 1984). Però crida l'atenció la ubicació d'aquest *allora* d'Echo, una mica apartat de l'àrea central formada pel català, l'occità, el francès i l'italià; cal tenir en compte que el gascó, veí occità de la parla d'Echo, utilitza *alavetz* (AD ILLA VICE) de manera general en lloc del tipus occità central *alara*, tal com explico més endavant en aquest punt 1.

d'AD ILLAS HORAS: a més de les ja citades *aleshores* i *llavors*⁹ (pròpies de la llengua normativa), m'interessa destacar aquí la variant (*a*)*llavons* (deguda a una falsa interpretació com a plural en -ns de *llavors* o potser a la influència de *doncs* o *lladoncs* segons el DCVB, s.v. *llavors*) i la variant (*a*)*llavontes* (de creació analògica).¹⁰

—*Entonces* es troba molt estès per Aragó, tant en el primitiu dialecte alt-aragonès com en el castellà-aragonès de gran part de la regió. Així mateix es troba generalitzat en valencià, com a castellanisme, amb la pronúncia *enton*[s]les.¹¹

Però també es troben a la Romània altres solucions lèxiques per al concepte "aleshores":

TANDO, forma creada analògicament a partir de QUANDO seguint el model de les parelles QUALIS / TALIS, QUANTUS / TANTUS i d'altres¹² i que té continuïtat, amb les naturals variacions fonètiques de cada zona, al centre i al sud de la península itàlica i a Còrsega i a Sardenya.¹³

Però és més important per al nostre estudi l'existència d'un tipus perifràstic llatí (paralel a AD ILLAS HORAS) amb la forma AD ILLA VICE («aquesta vegada o en aquesta ocasió») que ha tingut continuïtat de forma general a Gascunya¹⁴ i també al Llenguadoc occidental.¹⁵ Aquest tipus lèxic comprèn igualment l'aranès, va-

9. Per a *llavors*, vegeu les consideracions de J. COROMINES (DECat, s.v. hora), que proposa una interpretació alternativa d'aquesta forma com una evolució fonètica divergent a partir d'ILLIS HORIS.

10. Per a les altres variants fonètiques de la mateixa sèrie que *aleshores*/*llavors*, remeto igualment al DCVB (s.v. *llavors*).

11. Cf. J. VENY, *Els parlars catalans* (Barcelona 1982), pàg. 168.

12. Sèries de parelles similars es troben també en altres famílies lingüístiques; cf. per exemple l'anglès *when/then* o el rus *korgá/morgá*.

13. Cf. G. ROHLFS, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti* (Torino 1969), vol. III, pàg. 270; també E. BLASCO FERRER, *Storia linguistica della Sardegna* (Tübingen 1984), pàg. 114.

14. Cf., entre d'altres, G. ROHLFS, *Le gascon* (Halle 1935), pàg. 134 i el mapa 1.536 (ALORS) de l'ALEG de Séguy; també SIMIN PALAY, *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes* (Paris 1961) registra *alabéts*, amb variants; i L. ALIBERT en el *Dictionnaire occitan-français* (Toulouse 1966) inclou *alavetz* sense fer-ne cap comentari.

15. Per a la presència d'aquest tipus lèxic al Llenguadoc occidental, vegeu P. BEC, *Les interférences linguistiques entre gascon et languedocien* (París 1968), pàg. 133

rietat gascona situada actualment en terres administrativament catalanes.¹⁶ Aquesta forma, *alavetz* (escrita etimològicament, amb —v—, o bé amb —b—), correspon fonèticament a [alabéts] i alterna amb altres variants, algunes sense la a- inicial, dins l'àrea contínua que hem assenyalat.¹⁷

2. Doncs bé, aquest tipus lèxic procedent d'AD ILLA VICE té continuïtat en aquest cantó dels Pirineus i penetra cap al sud, tot fent-se pas entre el castellà *entonces* i el català (representat principalment per *al(e)shores* i *llavons*; cf. el punt 5 d'aquest estudi). Aquesta continuïtat cap al sud es concreta en dues formes:

a) *Alavez*, pronunciat amb —[⊙], procedent d'un anterior *alabets* —[ts]; possible gasconisme que es troba a les valls alt-aragoneses de Bielsa i de Xistau i també en algunes localitats frontereres, bastant occidentals, i de tipus lingüístic més tendent a l'aragonès que al català.

b) *Alavegada*, amb algunes variacions pel que fa a la pronúncia de les vocals, és una forma paral·lela a l'anterior, amb la variació de *vez* per *vegada* (<VICATA, de reconeguda tradició romànica, cf. DCECH, s.v. *vez*). *Alavegada* ocupa una franja de localitats pròximes (i a vegades pràcticament contigües) a les que usen *alavez*. En aquestes localitats el pes lingüístic de l'element català és més important que el de l'aragonès i l'ús de la forma catalana *vegada* haurà afavorit el calc *alavegada* a partir del tipus lèxic *alavets* / *alavez*.

Un cop exposats aquests preliminars sobre *alavez* i *alavegada* i abans d'emprendre una exposició més detallada de les àrees de les dues formes, caldrà fer algunes precisions sobre aquesta zona dialectal:

—A tota la zona d'ús d'*alavetz* / *alavegada* hi ha hagut, durant les últimes dècades, un descens demogràfic important; moltes localitats hi han quedat totalment despoblades o gairebé, i això podria desdibuixar o relativitzar en alguns casos la meua aportació

16. Cf. J. COROMINAS, *Vocabulario aranés* (Barcelona 1931), que recull *alabéts* a la seva llista alfabètica.

17. El mapa 1.536 de l'ALEG, citat ja a la nota 14, és d'un gran interès per a observar aquesta variació dialectal.

dialectal. L'emigració s'ha produït cap a les grans ciutats (Barcelona, Saragossa, Osca, Lleida...), però també a d'altres localitats importants de la nostra zona d'estudi (Castilló de Sos, Graus, Benavari, Tamarit...).

—El procés d'anivellament lingüístic a partir del castellà avança de manera molt marcada en aquelles zones amb característiques més aragoneses que catalanes (i això va en detriment d'*alavez*).

—La influència del català en els parlars fronterers que més s'hi acosten per proximitat geogràfica i per la més gran facilitat de comunicació amb el Principat és bastant menys important, però tot i això és relativament efectiva, cosa que, no cal ni dir-ho, perjudica lleugerament l'ús d'*alavegada* en aquests parlars fronterers.

Potser la poca o nul·la atenció de les monografies dialectals per les formes que presentem en aquest treball es deu a l'aparença enganyosa, a la forma poc cridanera d'*alavez* / *alavegada* (que haurien estat interpretades en el sentit de "simultàniament" i per això no se'ls hauria dedicat una atenció especial) i possiblement també a la poca vitalitat, en alguns llocs, d'*alavez*.

Pel que fa a la metodologia utilitzada per a recollir el material dialectal, em sembla inevitable suposar-hi un marge d'error relatiu, més si es té en compte la poca durada de les meves visites (que sumen un total d'onze dies durant els mesos de juny i juliol de 1988). Després de consultar alguns estudis sobre la zona (de Badia, Mott, Rafel, Haensch, Sistac, Viudas¹⁸), vaig seleccionar les

18. A. BADIA, *El habla del valle de Bielsa* (Barcelona 1950); B. L. MOTT, *El habla de Gistáin* (Barcelona, Facultat de Filologia, 1978), Tesi doctoral, text mecanografiat; del mateix autor, *Diccionario chistavino-castellano* (Zaragoza 1984); J. RAFEL, *Sobre el benasqués* dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de llengua i literatura catalanes* (Montserrat 1980), pàgs. 587-618. Entre les obres de HAENSCH he consultat principalment les següents: *Las hablas de la Alta Ribagorza (Pirineo aragonés)*, Anejo 7 del AFA (Zaragoza 1960); *Las hablas del valle de Isábena (Pirineo aragonés)*, RDTP, XXX (1974); *Els parlars catalans d'Areny i de la Ribera de Cornudella*, EUC, XXIV (1980) (d'ara endavant citaré aquestes tres obres amb les abreviatures: Haensch-1960, Haensch-1974 i Haensch-1980); R. SISTAC I VICÈN, *El ribagorçà a l'alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta* (Barcelona, Facultat de Filologia, 1987), Tesi doctoral, text mecanografiat (d'ara endavant citaré Sistac-1987); i finalment, A. VIUDAS CAMARASA, *El habla y la cultura populares en la Litera (Huesca)*. *Léxico agrícola* (Lérida 1980);

localitats; a cada una vaig fer l'enquesta mitjançant una conversa dirigida sobre narracions de fets passats (la «guerra civil» va donar bons resultats), o per mitjà de preguntes indirectes (una paraula semblant a «en ixos tiempos») o fins i tot directes si no hi havia més remei; en cada localitat vaig enquestar diversos informants, sobretot vells; però tampoc no he descartat les informacions d'algunes persones relativament joves.¹⁹ També he aprofitat la col·laboració i guia de diverses persones, entre les quals vull destacar els carters de l'estafeta de Benavarri; amb ells vaig recórrer diversos itineraris de carteria, des de Benavarri cap a totes les direccions, i mentre ells repartien la correspondència jo anava fent la meua collita particular.

Passo, doncs, a exposar amb detall els resultats d'aquesta collita, comentant-los, interpretant-los i incrementant-los amb dades procedents de fonts escrites que també he procurat aplegar.²⁰

3. ALAVEZ

Localitzacions d'«alavez» de nord a sud

A l'extrem nord ho he sentit en diferents converses per les valls de Bielsa (Bielsa, Espierba) i de Xistau (Xistén, Plan, San Juan de Plan, Serveto).²¹ La presència d'aquestes formes en terres

Léxico de la Litera (Huesca). El reino vegetal, los animales y el hombre (Huesca 1983).

19. Vegeu les apreciacions de J. VENY sobre la «metodologia de la recerca dialectal» en la seva *Introducció a la dialectologia catalana* (Barcelona 1986), pàgs. 72-103.

20. Per seguir el recorregut dialectal exposat en els punts 3, 4 i 5, consulteu el mapa adjunt al final del treball.

21. Amb això ratifico les notícies d'A. BADIA, *El habla del valle de Bielsa* (Barcelona 1950), pàg. 163, que anota la locució *a la vez* ("entonces") sense explicacions; i F. NAGORE en la seva *Gramática de la lengua aragonesa* (Zaragoza 1979), pàg. 152: «...En los valles de Bielsa y de Chistáu utilizan, además de algún otro modismo como *al talle* ("entonces"), la expresión *alavez* ("entonces")». Aprofito l'oportunitat per a confirmar també l'ús *d'al talle* en aquesta zona, i fins i tot alguna altra locució, com *al tiempo*, amb el mateix sentit. D'altra banda, localitzo *alavez* (amb grafies diferents), en un

dels Pirineus constituïria un pont entre el gascó (*a*)*lavetz* i la projecció meridional d'*alavez* per la zona fronterera catalano-aragonesa.

A l'est de la vall de Xistau, a darrera de la serra de Gia, queda el dialecte benasquès amb la forma *alavegada* que comentarem més endavant (cf. el punt 4 del present estudi). Al sud-est, a darrera de la serra de Sardanera, retrobem la pista d'*alavez* a la localitat de Seira; remuntant el curs de l'Éssera, cap al nord i darrera el congost de Ventamillo, apareix l'*alavegada* benasquès. Però cap al sud s'estén l'àrea d'ús d'*alavez*. I aquest últim l'he pogut registrar a diverses localitats que es troben seguint el curs meridional de l'Éssera: Campo, Morillo de Liena, Santa Liestra, Perarrúa, Graus.

Així mateix, també el detecto en altres localitats més occidentals: pels pobles que recorre la carretera de Campo fins a les Viles del Turbó (al costat del massís del Turbó), a la Puebla de Fantova i en algunes localitats pròximes, actualment amb molt pocs habitants: Aguilar, Abenzas, Centenera (cada una amb dos o tres habitants); també és possible que *alavez* s'hagués utilitzat en algunes localitats d'aquesta zona, avui totalment despoblades, quan encara hi havia algú: Torruella, Erdao, Bafalui, Esdolomada, Fantova...

Continuant des de Graus, i cap a l'est, el curs del riu Isàvena, he pogut comprovar l'ús d'*alavez* a Capella, Pociello i Llaguarres; seguint el riu cap al nord, s'utilitza fins a Roda i la Pobla de Roda; i remuntant una mica més el riu, trobem Serradui i Beranui, que ja utilitzen *alavegada*, en una zona on predomina l'element lingüístic català per sobre de l'aragonès.²²

parell de textos: un de Bielsa (E. VICENTE DE VERA, *A l'aire (garbas)* (Zaragoza 1985), concretament en el relat d'A. L. SALUDAS sobre el seu poble d'origen, Espierba: *alabez*), i un de Xistau (N.-L. DUESO LASCORZ, *Argensola*, XVII, pàg. 173 —*a la vez*—, dins de *L'autosia (cuento xistavino)*).

22. Segons Haensch-1974 (pàg. 314): «en cuanto al habla de Serradui, también catalán en su fondo antiguo, presenta ya más rasgos aragoneses, pero en los importantes va con el catalán...»; no trobo referències ni a *alavez* ni a *alavegada* en aquest breu article de Haensch sobre els parlars de la vall d'Isàvena.

El rastre d'*alavez*, l'he seguit més cap al sud, en els diversos pobles que hi ha de Graus a Benavarri (Pueyo de Marguillén, Torres del Obispo) i fins a Aler. A partir d'aquest últim poble, cap a l'est, el tipus de llengua canvia substancialment (és bàsicament catalana a Benavarri, on s'usa *alavegada*). D'altra banda, vaig descobrir a Jusseu el testimoni més meridional d'*alavez*; al poble del costat, Aguinaliu, ja només em van confirmar l'ús d'*entonces*. Acabo, doncs, aquí aquest recorregut per la zona d'*alavez* assenyalant els dos centres d'absorció demogràfica que són Graus i Benavarri: això haurà conferit unes lleus característiques dialectals dels pobles veïns al parlar actual d'aquestes dues poblacions (cosa que lògicament haurà afectat també *alavez* i *alavegada*; cf. el punt 4 per a l'àrea d'aquest últim).

En definitiva, el fet que *alavez* s'utilitzi amb una relativa continuïtat des de les valls alt-aragoneses de Bielsa i de Xistau (tocant a Gascunya) i per la zona fronterera (de característiques més aragoneses que catalanes) fins a l'altura de Graus-Benavarri m'anima a interpretar-lo com un gasconisme. Les exigències fonètiques d'una primitiva pronúncia [alabets] es podrien explicar igualment a partir d'una evolució autòctona continuadora de la base llatina AD ILLA VICE (és a dir K e, i. > ts > ʈ), però el caràcter estrany d'*alavez* en terres peninsulars²³ i la gran extensió d'*alabetz* per terres occitanes-gascones fan, al meu entendre, més defensable la hipòtesi del préstec gascó; a més, és prou coneguda la influència gascona sobre Aragó en època medieval,²⁴ que va propiciar l'entrada, des d'antic, de préstecs gascons en territori aragonès, com és ara *pai*

23. No hi ha cap rastre d'*alavez* ("entonces") en el DCECH ni en el clàssic estudi de M. ALVAR, *El dialecto aragonés* (Madrid 1953); tampoc en inventaris lexicogràfics com el DRAE o en la majoria de diccionaris aragonesos (Peralta, Borao, Pardo, Andolz...). Sí que apareix, en canvi, en la recent obra de recopilació de treballs anteriors realitzada per G. ROHLFS, *Diccionario dialectal del Pirineo aragonés* (Zaragoza 1985), s.v. vez: el romanista alemany registra *a la vez* a Bielsa i remet a l'obra de Badia (*op. cit.*).

24. Cf. G. ROHLFS, *Le gascon* (Halle 1935), pàg. 65. Vegeu també, sobre «la influència francesa transpirenaica», els topònims i cognoms que recull Alvar, entre d'altres dades de gran interès: M. ALVAR, *op. cit.*, pàgs. 14-16 i 95-100.

(“pare”) o *mai* (“mare”),²⁵ encara que també és cert que cap d'aquests gasconismes «reconeguts» no ha arribat a fites tan meridionals en la seva penetració per terres aragoneses com les que jo assenyalo per a *alavez*. En tot cas, no seria estrany que una paraula bàsica com *alabetz* (de la categoria de *pai* o *mai*, o potser no tant) s'hagués transmès en una època que no estic en condicions de precisar (ja que no he trobat documentació antiga del terme), primer a les valls pirinenques més properes de Xistau i de Bielsa, després pel curs de l'Éssera cap al sud i àdhuc per l'Isàvena amunt fins a Roda i la Pobla de Roda.²⁶ Però deixaré aquí aquesta proposta i prosseguiré amb altres consideracions.

Em sembla ben significativa la correspondència molt aproximada d'*alavez* amb el límit a l'est de làrea de la interdental fricativa sorda [θ].²⁷ Cal tenir en compte, a més, com és de característica d'aquests parlars la terminació consonàntica —θ procedent d'una primitiva pronúncia de —t's secundària: així, en la formació dels plurals (tot's > *toz*, mocet's > *mocez*, paret's > *parez*), en la desinència de la segona persona plural de la conjugació dels verbs (puyat's > *puyaz*, *querez* (...)) i en altres casos. Es tracta, doncs,

25. A més dels ja mencionats *pai* i *mai*, Rohlf's recull en el seu estudi (*op. cit.*, pàgs. 65-66) una sèrie de gasconismes en aragonès.

26. Segons Haensch-1974 (pàg. 299), la frontera lingüística, en el curs mitjà de l'Isàvena, presenta un traçat de nord a sud més que d'est a oest, ja que les influències aragoneses han anat pujant, tradicionalment, per la vall d'aquest riu.

27. Vegeu la informació de J. COROMINES sobre la presència de θ en la frontera lingüística del domini català a *Entre dos llenguatges* (Barcelona 1976), I, i més concretament en l'article *Història de la confusió de dues parelles de consonants antigues: ç i ss, i l i ll**. La correspondència és pràcticament total, de nord a sud, fins a l'altura de Benavarri, amb alguna excepció com Llasquarri, que té *alavegada* i θ (però -t's final, sense pas a θ: eixits, podets, dits, tenits...); cf. sobre això les següents paraules de Coromines: «...Lasquarri... distingeix entre els mots que en català antic tenien ç, que pronúncia amb el so de *th* anglesa sorda, i els que hi tenien -ts...; en canvi a Llaguarres es pronúncia amb -θ aquesta desinència, *eisiθ*, *podéθ* i també *tu poθ*, *es práθ*...» (*op. cit.*, pàg. 15). I al sud de Benavarri es desfà aquesta correspondència; cf. a Peralta de la Sal (*allavonθ*) i a Sant Esteve de Llitera (on *plaze* conviu amb *alavegada*), a prop ja de la confluència meridional de les principals isoglosses fontèiques de la frontera lingüística (cf. el punt 4 i el mapa adjunt al final del treball).

d'una estructura sillàbica (vocal + —[⊖]) bastant familiar en el parlar dels pobles que coneixen *alavez*; en canvi, aquesta terminació resultaria impensable a la zona fronterera més inclinada cap al català (on s'utilitza *vegada* com a substantiu aïllat; cf. per a aquesta qüestió el punt 4).

Ara bé, totes aquestes dades sobre *alavez* s'han de completar, en honor a la veritat, fent referència al procés real d'absorció d'aquests parlars (xistaví, belsetà, parlars fronterers ribagorçans) per part del castellà:

—L'*alavez* xistaví i belsetà presenta un ús bastant viu, ja que es troba en una zona de relativa resistència dels parlars alt-aragonesos.²⁸

—Però és cada cop més difícil de sentir *alavez* per la Ribagorça; de fet, la majoria dels enquestats el recorden més que no pas l'usen, i aquesta progressiva substitució d'*alavez* pel castellà *entonces* (o la forma vulgar amb variació de la vocal pretònica *antonces*)²⁹ es reflecteix clarament en una sèrie de textos ribagorçans als quals he tingut accés.³⁰

28. No el localitzo, però, en les obres dialectals de B. MOTT que cito a la nota 18.

29. Per a l'ús d'aquesta variant *antonces* en l'àmbit peninsular, vegeu els comentaris de M. MUÑOZ CORTÉS, *El español vulgar* (Madrid 1958), pàg. 40.

30. En el llibre de B. MASCARAY SIN, *Benas, trallo y juellas. Poemas en aragonés ribagorzano de Campo* (Huesca 1984), trobo dos testimonis d'aquesta forma amb les grafies següents: *a la bez* (pàg. 58) i *alabez* (pàg. 62), i cap *entonces*. En canvi, en la col·lecció de textos d'E. VICENTE VERA, *Textos grausinos (1904-1985)* (Zaragoza 1986), de més de 200 pàgines, hi ha molts exemples (13) d'*entonces/antonces* (els més recents cronològicament escrits amb *-z-*) i només un d'*alavez*, en un text bastant antic, del 1908: «...Allí yo à la véz vâ aprendé de tú aquello que per sé d'oportunidâ se cantaba...» (pàg. 63). Aprofito també per a fer referència a un «a la vez» registrat en un parell d'ocasions per TERESA CLARAMUNT ADELL, en les seves *Contalles (Així parlem a les comarques de la Franja)* (Saragossa 1985); concretament en un text localitzat al poble de Roda d'Isàvena (pàgs. 51 i 56); i finalment afegeixo un altre testimoni escrit d'«a la vez» en una pastorada de Torres del Obispo: cf. RICARDO DEL ARCO Y GARAY, *Notas de folklore altoaragonés* (Madrid 1943), pàg. 385.

4. ALAVEGADA

Localitzacions d'«alavegada» de nord a sud

Inicio el recorregut per la vall de Benasc; són prou nombroses les notícies escrites que tinc d'*alavegada* en benasquès,³¹ i jo mateix he pogut comprovar que s'usa tant a la part alta de la vall (Benasc, Saünc) com a la baixa (Gia, el Ru, Castelló), si bé al poble de Castelló la vitalitat d'*alavegada* està en consonància amb l'escassa vitalitat del dialecte local (conseqüència d'una intensa castellanització en els últims temps).³²

Penetrant a l'Alta Ribagorça des de la vall de Benasc i en direcció al Pont de Suert, Haensch-1960 (pàgs. 45-46)³³ assenyalava l'existència de tres grups de parlars:

Grup A: Bissaurri-Renanué, «de caracteres más bien aragoneses», segons el dialectòleg alemany.

Grup B: Espés-les Pauïls, «Es el dialecto de transición propiamente dicho», en paraules de l'autor.

31. Cf. entre d'altres: A. BALLARÍN CORNELL, *Diccionario del benasqués* (Zaragoza 1978), s.v. *alabegáda*: «entonces, de modo que...»; V. FERRAZ CASTÁN, *Vocabulario del dialecto que se habla en la Alta Ribagorza* (Madrid 1934) (obra que comprèn els pobles de la vall de Benasc), recull a *la vegada*; ANDOLZ en el seu *Diccionario aragonés* només fa referència al valor consecutiu-illatiu d'*alabegada* («entonces, de ese modo»), com fa veure l'exemple que cita: «alabegada, ¿no quies binre?». D'altra banda, a *la begada* (amb aquesta grafia) apareix repetidament en el relat de F. FERRER (de Vilanova) i J. M. FERRER (de Sessué) inclòs en el llibre d'E. VICENTE VERA, *A l'aire (garbas)* (Zaragoza 1985), concretament a les pàgs. 41, 42, 46, 48 i 49.

32. El parlar de Castelló està molt castellanitzat; a les últimes dècades hi ha hagut una notable absorció de gent de fora i han estat molts els matrimonis mixtos (un cònjuge natiu, l'altre no). Pel que fa a la vitalitat del dialecte, són prou significatives les paraules de Haensch, de fa bastants anys: «...Por Castejón penetra en toda la región superior de la Ribagorza el influjo de la vida civilizada... En Castejón sólo los ancianos hablan el dialecto todavía...» (Haensch-1960, pàg. 26).

33. He de dir que en aquesta obra de Haensch tampoc no hi trobo cap notícia d'*alavegada*. En canvi TERESA CLARAMUNT I ADELL, *Contalles (Així parlem a les comarques de la Franja)* (Saragossa, 1985), registra «a la vegada» dos cops en un text de Les Pauïls (pàgs. 26 i 28), poble pertanyent al grup «B» segons la classificació de Haensch.

Grup C o grup de parlars de l'est: Bonansa, Noals, Ardanui, Castanesa, «más parecido al catalán», també segons Haensch.

Doncs bé, en els grups A i B hi trobo *alavegada*, i precisament en els pobles mencionats per Haensch (Bissaurri, Renanué, les Paüls, Espés). Però en la demarcació corresponent al grup C he recollit ja *al(e)shores* (variant continuadora d'AD ILLAS HORAS; cf. el punt 5 del meu estudi), concretament a Denui, Senyiu, Fontjanina, Castanesa, Ardanui i Bonansa; i en les dues primeres localitats, una mica més occidentals, els meus informants deien que també coneixien i utilitzaven *alavegada*.

Més cap al sud, en el curs mitjà de l'Isàvena, detecto testimonis d'*alavegada* a Beranui i a Serradui.³⁴ I continuant la marxa cap al sud destaquen una sèrie de pobles on els meus informants deien que utilitzaven *alavegada* però que també coneixien i feien servir circumstancialment *allavons / allavontes*; es tracta d'uns quants pobles situats en els confins d'aquest altre tipus lèxic (derivat d'AD ILLAS HORAS o similar); Queixigar, Monesma, Castigaleu, Segarres Altes i Segarres Baixes. En canvi, més a ponent, a Llasquarri i Benavarri vaig registrar exclusivament *alavegada*.

Encara més cap al sud, només trobo tres testimonis nítids d'*alavegada*: a Calassanç, Açanui³⁵ i Sant Esteve,³⁶ pobles de la Llitera. En altres punts d'aquesta mateixa comarca (Tamarit, Algaió, el Torricó), de parla nítidament catalana, he recollit, amb *allavons*,³⁷ impressions o comentaris de diversos informants sobre l'ús poc corrent o «en chungà» d'*alavegada*. Es pot deure això als contactes d'aquests pobles amb localitats com Sant Esteve o Calassanç? o potser als moviments migratoris de la zona?

I cap a l'oest de la Llitera es perd també el rastre d'*alavegada*;

34. Vegeu la citació de Haensch, sobre aquesta modalitat del curs mitjà de l'Isàvena, a la nota 22.

35. Ratifico la informació de Sistac-1987 (pàg. 276) pel que fa a Calassanç i Açanui, zona que el mateix Sistac qualifica de «predominantment catalana» (pàg. 16). Aquest mateix autor apunta que «*alavegada* se sent a tota la zona de transició de la Ribagorça» (pàg. 276, nota).

36. No trobo cap paral·lel als meus testimonis de Sant Esteve en els treballs d'A. VIUDAS citats a la nota 18.

37. Cf. el [labóntes] que el DCVB (s.v. llavors) adjudica a Tamarit.

entonces és la forma que recullo a Alins («de parla absolutament híbrida», segons Sistac-1987, pàgs. 16-17)³⁸ i a Fonç (en la varietat lingüística de la qual predominen els elements aragonesos sobre els catalans).³⁹

D'altra banda, no trobo cap registre d'*alavegada* per la resta del domini lingüístic català. El DCVB fa al·lusió lacònicament a un *alavets* com a forma pròpia de Perpinyà i remet al Diccionari Aguiló on, efectivament, es troba aquesta mateixa informació. Igualment, G. COLON, en el seu clàssic estudi sobre el lèxic català a la Romània,⁴⁰ dona *alavès / alavets* ("entonces") com a préstec occità en rossellonès, i no precisa res més sobre la procedència d'aquestes dades. Però en altres obres recents sobre el rossellonès, referides als occitanismes en aquest dialecte català, no he pogut trobar res respecte aquesta forma;⁴¹ i em consola no ser l'únic que se sorprèn d'aquesta notícia del DCVB sobre un *alavets* en aquesta part septentrional del territori català;⁴² però, qui sap si no m'haurà passat desapercebut per aquesta zona algun altre *alavegada*?

Sigui com sigui, em sembla que la franja de testimonis d'*alavegada* que localitza de nord a sud per la frontera lingüística catalano-aragonesa procedeix, sens dubte, d'una creació paral·lela a *alavez*; fins i tot m'atreviria a dir que ens trobem davant d'un calc lèxic, o bé a partir del veí *alavez* de l'Alt Aragó (Xistau, Bielsa) i de la zona fronterera de la Ribagorça, o bé a partir del gascó (*a*)*lavetz*; en tot cas, qualsevol d'aquestes possibilitats no exclou l'altra. Per reafirmar aquesta teoria del calc lèxic em baso no només en la proximitat geogràfica amb *alavetz / alavez*⁴³ sinó també

38. Confirmo novament el testimoni de Sistac-1987 (pàg. 276), ara per a la localitat d'Alins.

39. Vegeu, per exemple, la clàssica però breu aportació de J. BOSCH, *Vocabulari de Fonç*, a AOfRo, II (1929), pàgs. 225-263.

40. Cf. G. COLON, *El léxico catalán en la Romania* (Madrid 1976), pàg. 169, n. 7.

41. Cf., entre d'altres, J. VENY, *Sobre els occitanismes del rossellonès*, dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Montserrat 1980), pàgs. 155-201; P. VERDAGUER, *El català al Rosselló. Gallicismes. Occitanismes. Rossellonismes* (Barcelona 1974).

42. També Sistac-1987 (pàg. 276, nota).

43. Destaco alguns casos de localitats que utilitzen l'un o l'altre tipus

en un fet relacionat amb les meves experiències recents d'enquesta dialectal.

El fet és que alguns informants, en diversos punts de la frontera lingüística i especialment a la vall de Benasc, per explicar-me el valor temporal d'*alavegada*, procuraven traduir-me aquesta forma literalment al castellà, amb tant de zel que vaig arribar a sentir en alguns llocs traduccions/explicacions com aquesta:

«Alavegada van fer ixo» = «Alavez hicimos eso».

«¿Comprende usted?; *alavegada* lo decimos aquí, *alavez* en castellano». És clar que en aquest cas l'informant es referia a un *alavez* amb el sentit temporal d'*entonces* inexistent en castellà. Així, circumstancialment vaig obtenir d'alguns informants, per la seva «competència» del castellà (mediatitzada pels seus dialectes respectius), el regal d'algun *alavez* mediatitzat per l'*alavegada* local de referència. Crec que aquests informants no feien res més que retornar inconscientment *alavegada* al seu model (*alavez*). Un calc a la inversa, un calc «d'anada i tornada»; però, es digui com es digui, vull recalcar que aquest fet dóna més fiabilitat al calc que jo volia justificar més amunt.⁴⁴

5. ALSHORES / (A)LLAVONS

Per la part més oriental de la Ribagorça i de la Llitera, en una zona de característiques lingüístiques ben definides cap al català,

lèxic (*alavez/alavegada*, respectivament) i que es troben separades per pocs quilòmetres de carretera; cf., a la vista del mapa adjunt, de nord a sud, Seira/el Ru (6 km), Pobla de Roda/Serradui (uns 8 km), Llaguarres/Llasquarri (5 o 6 km), Aler/Benavarri (tot just 5 km).

44. Es podria explicar així, calc «a la inversa», o potser per influència castellana *la la bez* (sic) que trobo escrit en un text de Sant Feliu de Verí, a l'Alta Ribagorça, dins l'àrea d'*alavegada*?; cf. E. VICENTE VERA, *A l'aire (garbas)* (Zaragoza 1985), pàg. 127: «...y mos quedan sin fiestas com ya ha pasau dos *begadas*. *A la bez* els viejos s'enrecordan de cuan yeban chobes...» (la narració és de M. J. NICOLAU BARRAU i els subratllats són meus).

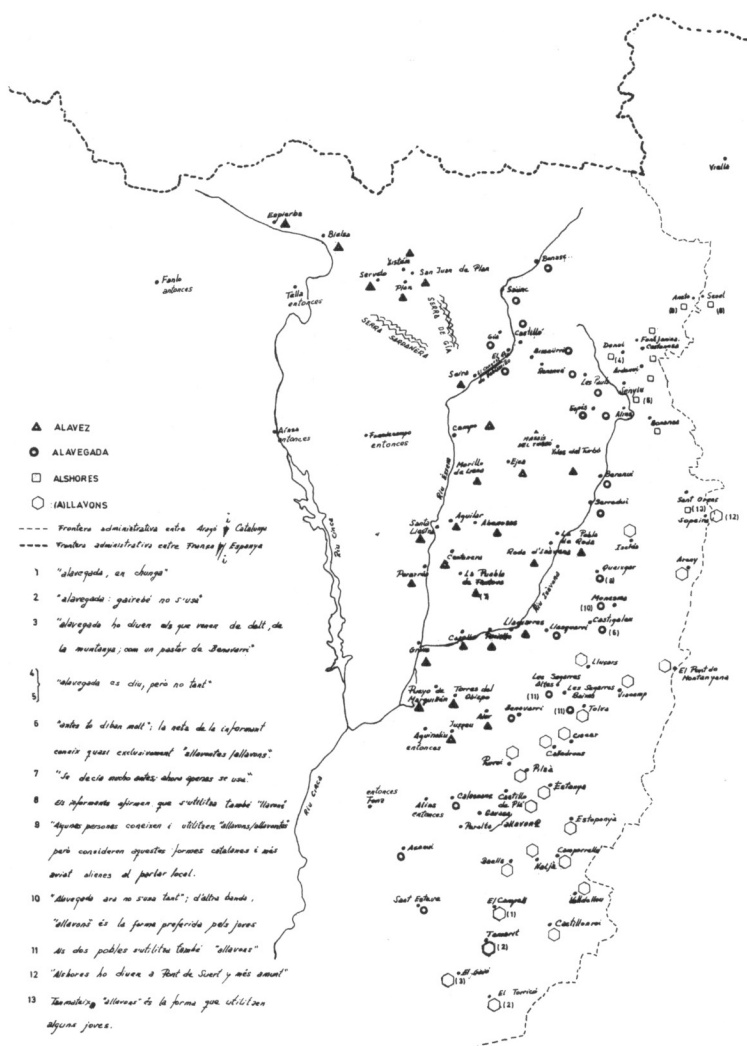
corre una faixa (com sempre, de nord a sud) de formes de tipus català: *alshores* / (*a*)*llavons*; la primera, amb —s— sonora i sense —e— pretònica (gairebé sempre, no només en la pronúncia ràpida), la trobo en els pobles més septentrionals de la Ribagorça de llengua catalana; la segona, amb a- inicial o sense, predomina per la resta cap a l'extrem sud de la Llitera,⁴⁵ i en aquesta comarca es presenta la peculiar variant analògica *allavon*^Θ, concretament a Gavasa i a Calassanç.⁴⁶

Acabo, per fi, l'exposició del meu recorregut dialectal recordant la meua proposta d'un gasconisme (d'*alavetz* < AD ILLA VICE) en forma de préstec (*alavez*) o de calc lèxic (*alavegada*) a l'Alt Aragó més oriental i a la frontera catalano-aragonesa, proposta que ja es podia intuir (suposo) des de la lectura del títol d'aquest treball.

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL

45. Estalvio d'altres detalls que es poden veure en el mapa adjunt. A més, per a algunes característiques lingüístiques de part d'aquesta faixa, vegeu G. HAENSCH, *Els parlars catalans d'Areny i de la Ribera de la Cornudella*, EUC, XXIV (1980).

46. Confirmo, una vegada més, la informació de Sistac-1987, ara a propòsit d'aquest *allavon*^θ (pàgs. 186 i 276), que deu ser atribuïble a un canvi analògic de -s a -θ segons el model dels plurals acabats en -θ (< -T'S) en el parlar local, com *toz* (<TOTOS) o *forz* (<FORTES); cf. també per això Sistac-1987 (pàg. 186); i quin millor model per exemplificar-ho que el nom del poble veí de Fonç (<FONTES)?

- ▲ ALAVEZ
- ALAVEGADA
- ALSHORES
- IALLAVONS

--- Frontera administrativa entre Aragón y Cataluña
 --- Frontera administrativa entre España y España

- 1 "alavogada, as chuyas"
- 2 "alavogada, gairabé no s'usa"
- 3 "alavogada ha d'aver als que rauen de dell, de la montanya, com un pastar de Bouarri"
- 4 }
5 } "alavogada es dia, però no tant"
- 6 "en la d'obra molt", la veia de la referent com a quasi exclusivament "allermes/allermes"
- 7 "lo deia molt abans, abans que res se usi"
- 8 es referents agrícoles que s'utilitzen també "l'arri"
- 9 "algunes persones consideren i utilitzen 'allermes', però consideren aquestes formes catalanes i més aviat directes al parlar local."
- 10 "alavogada ara no s'usa tant"; d'altre deia: "allermes és la forma preferida pels jueus"
- 11 "als jueus ho deuen a Sant de Sant i més aviat"
- 12 "als jueus ho deuen a Sant de Sant i més aviat"
- 13 "l'arri" "allermes" és la forma que utilitzen algunes zones.

